

روش‌شناسی مطالعات شیعی با نگاهی به آثار مادلونگ

احمد بهشتی مهر

استادیار دانشگاه قم.

+ **الف. تفکیک منابع شیعی و سنی**
اساساً در اغلب فضاهاى غربی، اسلام یعنی اسلام سنی. شناخت شیعه اگر هم در اندازه‌هاى بسیار محدود اتفاق افتاده باشد مربوط به چند دههٔ اخیر، به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، است. بنابراین، اگر در غرب اسلام سنی نمایندهٔ رسمی و شناخته شدهٔ اسلام باشد، باید به‌صورت طبیعی منابع مورد استفاده نیز منابع اهل تسنن باشد و حضوری از منابع شیعی -مخصوصاً منابع امامی- در آنجا احساس نشود. پس به‌صورت طبیعی، مستشرقان نیز از منابع عام اسلامی استفاده کرده‌اند که بسیاری از آن‌ها نگاهی نادرست-یادست کم، ناقص- به تشیع و شیعیان دارند.^۵

اما با ملاحظهٔ آثار ویلفرد مادلونگ به این نکته می‌توان پی برد که وی از آن دسته مستشرقانی است که در مطالعات شیعه‌شناسانهٔ خود در حدی گسترده از منابع معتبر شیعی بهره برده است. به‌عنوان نمونه، در کتاب *جانشینی حضرت محمد (ص)*، در کنار مجموعهٔ منابع اهل تسنن و نیز منابع پژوهشی متأخر، از منابع مهم شیعی و یا آثاری که گرایش‌های ضد شیعی ندارند نیز استفاده کرده است؛ وقعة صفین، رجال نجاشی، الإرشاد شیخ مفید، الفصول المختاره اثر سید مرتضی علم‌الهدی، کتاب السقیفه از سلیم بن قیس، تاریخ الیعقوبی، مروج الذهب، بحار الانوار و شرح الأخبار قاضی نعمان^۶ و مقاتل الطالبيين ابوالفرج اصفهانی

به جهت آنکه یکی از اساسی‌ترین انتقاداتی که مستشرقان و اسلام‌شناسان غربی انتقاد به روش تحقیق و همین‌طور انتقاد از منابع استفاده‌شده و نحوهٔ استفادهٔ آن‌ها از منابع اسلامی است، در این نوشتار، در پی آن هستیم تا از این زاویه نگاهی به آثار پروفیسور مادلونگ داشته باشیم.^۴ به نظر می‌رسد یکی از بهترین راه‌ها برای رسیدن به این هدف آن است که شیوه‌ها، روش‌ها و ویژگی‌های پروفیسور مادلونگ را با برخی دیگر از مستشرقان و اسلام‌پژوهان غربی مقایسه کنیم. در این مقایسه می‌توان به‌صورت برجسته‌تری روش‌ها، شیوه‌ها، حساسیت‌ها و توانمندی‌های علمی و پژوهشی وی را نشان داد و به نقاط ضعف و قوت ایشان دست یافت.

خوانندهٔ فرهیخته توجه دارد که، به جهت مقایسه‌ای بودن این پژوهش، نتیجهٔ مباحث به‌صورت نسبی ارائه می‌شوند، یعنی بیان می‌شود که مادلونگ، نسبت به اسلام‌پژوهان دیگر، از چه امتیازاتی برخوردار یا دارای چه نقاط ضعفی است.

+ ۱. استفاده از منابع معتبر و درجه اول

درجه اول بودن یا معتبر بودن منابع در چند عرصه می‌تواند بررسی شود؛ گاهی اعتبار منابع به کهن بودن آن‌ها است؛ گاهی به تناسب آن‌ها با محتوا و گاهی به انتسابشان به صاحبان آن نظریه است. به همین جهت، در خصوص هر کدام از این موارد باید توضیحاتی ارائه شود و شواهدی بیان گردد.

شیعه‌شناسی رشته‌ای است علمی که آموزش و پژوهش در آن محدود به خود شیعیان نبوده و برخی غیرمسلمانان نیز در این حوزه علمی حضور و فعالیتی جدی داشته‌اند. حتی گاهی به جهاتی می‌توان ادعا کرد رصد کردن و پیگیری مطالعات شیعه‌شناسانهٔ مستشرقان از اهمیت بیشتری برخوردار باشد. اولاً، حضور ایشان در محیط‌های تأثیرگذارتری مانند دانشگاه‌ها و جوامع آکادمیک بسیار پررنگ‌تر است و طبیعتاً مخاطبین خاص‌تر را هدف قرار داده است. ثانیاً، نوع مطالعات ایشان -دست کم در مقام ادعا- روشمند و عقلانی است. ثالثاً، به جهت فرهنگی بودن این کارها، از ماندگاری و تأثیرگذاری بسیار بیشتری برخوردار بوده و طبیعتاً در تأیید و همچنین تخریب دین و آموزه‌های دینی میزان تأثیرگذاری چشمگیرتری خواهد داشت.

به یقین، پروفیسور ویلفرد مادلونگ^۱ از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین شیعه‌شناسان دوران معاصر است که گاهی شاگردانش با عنوان «شیخ تمام شاخه‌های شیعه‌شناسی» خوانده می‌شود.^۲ حتی امروزه می‌توان شاگردان او را نیز از بزرگ‌ترین و معروف‌ترین شیعه‌شناسان دورهٔ معاصر به‌شمار آورد.^۳ او با نوشتن و با تصحیح حدود ۲۰۰ کتاب و مقاله در نشریات پژوهشی و دایرةالمعارف‌های متعدد و نیز ۱۶۰ نقد و بررسی و معرفی کتاب در راه شناخت اندیشه و تاریخ اسلام -به‌خصوص تشیع- در سده‌های میانه گام‌های بلندی برداشته است.